

## ПРИНЦИПИ ТА СКЛАДОВІ КОНТРОЛЮ ЯК ЕЛЕМЕНТУ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

*Розглянуто принципи та складові контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства. Розглядаються принципи та складові контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства з метою спрощення організації та ведення такого контролю. Розглянуто контроль як елемент системи економічної безпеки підприємства. Описано принципи контролю як елементу в системі економічної безпеки підприємства, організаційні й діяльнісні складові контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства, процедури контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства.*

*Ключові слова: економічна безпека, система економічної безпеки, контроль, принцип, складова, процедура.*

Y. S. POGORELOV

Dahl East-Ukrainian national university, Lugansk

G. V. BULCOT

Kyiv National Economic University Named After Vadym Hetman

## PRINCIPLES AND COMPONENTS OF CONTROL AS AN ELEMENT IN AN ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

*Abstract – The principles and components of control as element of enterprise economic security system are considered in the article.*

*Article aim: considering the principles and components of control as the element of enterprise economic security system to simplify the organization and activities of such control. Short description of made work: control is considered as the element of enterprise economic security system. The principles of control as the element of enterprise economic security system are described. The organizational and active components of control as the element of enterprise economic security system are considered and described. The procedures of control as the element of enterprise economic security system are considered. Conclusions: the acceptance of control as the element of enterprise economic security system makes the target basis of its organizing and making in the context of providing the enterprise economic security. Analysis of control principles in the system of enterprise economic security allows to construct the aggregate of demands to its forms and content. Formed organizational and active components of control including the subjects and objects of control and the procedures of control simplify its implementation at the enterprise.*

*Key words: economic security, system of economic security, control, principle, component, procedure.*

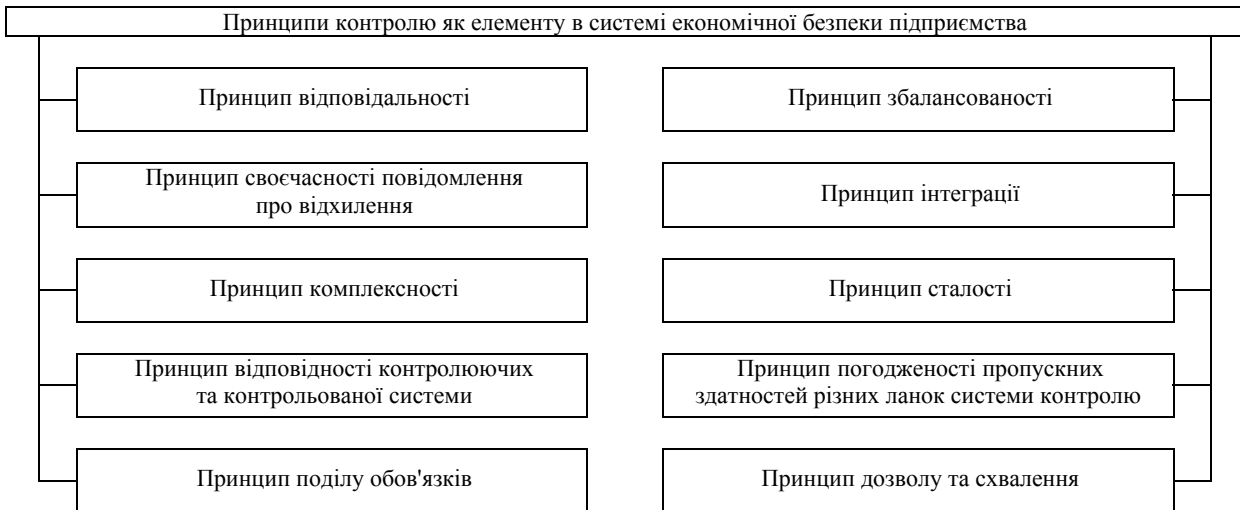
**Постановка проблеми.** Погіршення умов функціонування вітчизняних підприємств актуалізують проблематику економічної безпеки підприємства. Економічна безпека є важливою складовою безпеки кожного підприємства, тому що загальна безпека підприємства ґрунтується на забезпеченні економічного потенціалу [4]. Трактувати економічну безпеку можна по-різному – як стан підприємства, як характеристику, як наслідок уникнення або нейтралізації існуючих та потенційних загроз тощо – але незалежно від трактування економічної безпеки зрозуміло, що такий стан не є іманентним підприємстві. Скоріше, навпаки – через зростання ентропії у внутрішньому та зовнішньому середовищі такий стан є штучним, а не природним. Формування та забезпечення економічної безпеки є наслідком функціонування системи економічної безпеки підприємства. Систему економічної безпеки підприємства можливо трактувати як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства [4].

Одним з важливих елементів системи економічної безпеки підприємства є контроль, який у такому контексті може розглядатися по-різному: як процес, суто елемент та як функція тощо. Важливість контролю у системі економічної безпеки підприємства є апріорно зрозумілою: він, будучи реалізованим, в процесі фінансово-господарської діяльності, відіграє важливу роль у забезпеченні збереження майна; контроль дозволяє вчасно виявити недоліки і визначити заходи для їх усунення. Контроль у системі економічної безпеки здійснюється на рівні підприємства, і його об'єктом є господарська діяльність підприємства. Такий контроль повинні здійснювати керівники, фахівці структурних підрозділів і працівники обліку. Однак, попри зрозумілу важливість контролю у системі економічної безпеки підприємства, його місце не є остаточно визначеним, так само, як потребують уточнення форми, методи контролю, його інтеграція у систему економічної безпеки.

**Аналіз досліджень та публікацій.** Питання загальногосподарського контролю отримали значне висвітлення у сучасних наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Д. Кіланда, Г. Мюллера, Р. Ентоні, Дж. Ріса, О.А. Груніна, О.А. Полушкина, Г. Крейнера, В.І. Ярочкина, Т.М. Гладченко, Т.Б. Ігнашкіної, М.І. Камлик, С.В. Філіппової, М.В. Фоміна тощо. Основний зміст та принципи основи реалізації контролю господарської діяльності підприємства доволі детально викладено в [1–3, 5, 6]. Зважаючи на важливість питань економічної безпеки на різних рівнях, у тому числі й на рівні підприємства, такі питання також отримали висвітлення у доволі значній кількості робіт, авторами яких є Г.В. Козаченко, О.М. Ляшенко, В.Л. Безбожний [4, 7, 8]. Водночас, питання імплементації контролю у систему економічної безпеки підприємства та його практичної реалізації залишаються недостатньо висвітленими. Отже, теоретичні, організаційно-методичні питання реалізації контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства у вітчизняній науковій літературі відображені недостатньо й тому потребують свого подальшого розкриття.

**Метою статті** є розгляд та узагальнення принципів та складових контролю в системі економічної безпеки підприємства.

**Виклад основного матеріалу.** Інтуїтивно зрозумілим елементом у системі економічної безпеки є петля зворотного зв'язку, яка дозволяє здійснювати рефлексійне управління, наближаючи фактичні результати в діяльності до бажаних. Однією з основ такої петлі зворотного зв'язку є контроль як процедура, яка дозволяє порівняти фактично отримуваний результат із певним еталоном. Ефективне функціонування контролю в системі економічної безпеки підприємства неможливо без дотримання основних принципів – конкретних правил, що охоплюють весь комплекс контрольної діяльності на підприємстві, реалізація яких дозволяє зробити контроль максимально дієвим, комплексним та результативним. Такі принципи дозволять створити максимальний захист від помилок і зловживань у фінансовій сфері підприємства, що дозволяє визначити “зони ризику” і можливості усунення майбутніх недоліків і недочетів, що допомагає керівництву ідентифікувати та “підсилити” слабкі місця в системі управління. До найбільш важливих принципів організації контролю як елементу в системі економічної безпеки підприємства пропонується віднести такі, що подано на рис. 1.



**Рис. 1.** Принципи контролю як елементу в системі економічної безпеки підприємства

Представляється доцільним більш докладно розкрити зміст запропонованих принципів.

1) відповідальності. Кожний суб'єкт контролю, що працює на підприємстві, за неналежне виконання контрольних функцій повинен нести економічну, адміністративну та дисциплінарну відповідальність. Відповідальність повинна бути формально встановлена за виконання кожної контрольної функції, ясно визначеною та формально закріпленою за конкретним суб'єктом. У противному випадку суб'єкт не буде належною мірою здійснювати контроль;

2) збалансованості. Цей принцип нерозривно пов'язаний з попереднім, означає: суб'єктові не можна пропонувати контрольні функції, незабезпечені засобами для їх виконання; не повинно бути засобів, не пов'язаних тією або іншою функцією. При визначенні обов'язків суб'єкта контролю повинен бути запропонований відповідний обсяг прав і можливостей і, навпаки;

3) своєчасності повідомлення про відхилення. Інформація про відхилення повинна бути представлена особам, уповноваженим ухвалювати рішення щодо відповідних відхилень, у максимально короткий термін. Якщо повідомлення затримується, небажані наслідки відхилень збільшуються; об'єкт переходить уже в інший стан (дію), що позбавляє сенсу сам проведений контроль. При попередньому контролі несвоєчасне повідомлення про можливість виникнення відхилень також позбавляє сенсу проведений контроль;

4) інтеграції. Будь-який елемент управління не може існувати відокремлено. Контроль необхідно розглядати в кореляції з іншими, елементами в єдиному контурі процесу управління. При рішенні завдань, пов'язаних з контролем, повинні створюватися належні умови для тісної взаємодії працівників різних функціональних напрямів;

5) відповідності контролюючих та контрольованої системи. Ступінь складності контролю має відповідати ступеню складності підконтрольної системи. Успішно впоратися з різноманітністю в підконтрольній системі може тільки такий контролюючий пристрій, що сам працює досить різноманітно.

6) сталості. Постійне адекватне функціонування системи контролю дозволить вчасно попереджати про можливість виникнення відхилень, а також вчасно їх виявляти та виправляти;

7) комплексності. Об'єкти різного типу повинні бути охоплені адекватним контролем, не можна добитися загальної ефективності, зосередивши контроль тільки над відносно вузьким колом об'єктів;

8) погодженості пропускних здатностей різних ланок системи контролю. У різних сполучених ланках системи контролю повинно забезпечуватися узгодження передачі даних;

9) поділу обов'язків. Відповідальність між персоналом розподіляється таким чином, щоб жоден службовець не ніс відповідальність за операцію в цілому. Щоб уникнути зловживань і для ефективності контролю, ці функції повинні бути розподілені між декількома особами;

10) дозволу та схвалення. Повинен бути забезпечений формальний дозвіл та схвалення всіх фінансово-господарських операцій відповідальними офіційними особами в межах їхніх повноважень. Формальний дозвіл – це формальне рішення або щодо загального типу господарських операцій, або щодо будь-якої конкретної операції. Формальне схвалення – це конкретний випадок використання загального дозволу, виданого адміністрацією. Без наявності формально встановлених процедур санкціонування неможливо вважати систему внутрішньогосподарського контролю організації ефективною.

Перераховані принципи взаємозалежні, і тому, порядок їх сполучення залежить від конкретних обставин. Але у вони мають бути дотримані під час реалізації контролю в системі економічної безпеки підприємства. Заслуговує на увагу питання конкретного змісту контролю як елементу в системі економічної безпеки підприємства. У такій ситуації є доцільним звернутися до поняття середовища контролю. Під середовищем контролю розуміють поінформованість і дії керівництва контролюючої особи, спрямовані на встановлення та підтримку системи контролю, а також розуміння важливості такої системи. Згідно з Міжнародними стандартами аудиту 315 “Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб’єкта господарювання і його середовища” середовище контролю включає функції тих, кого наділено найвищими повноваженнями, та управлінського персоналу, відношення, інформованість і дії тих, кого наділено найвищими повноваженнями, та управлінського персоналу стосовно контролю суб’єкта господарювання. До основних елементів середовища контролю відносяться: повідомлення інформації та забезпечення дотримання професійної чесності й етичних цінностей; прихильність до компетентності; участь тих, кого наділено найвищими повноваженнями; філософія та стиль роботи управлінського персоналу; організаційно структура; надання повноважень і відповідальності; кадрова політика і практика [8].

Середовище контролю як фактор економічної безпеки підприємства включає стиль керівництва, корпоративну культуру та цінності, які поділені всіма співробітниками. Вона надає якісні умови, на якому працюють усі інші види контролю. Однак сильне середовище контролю саме по собі не гарантує ефективності загальної системи контролю. Тому для забезпечення якісного контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства пропонується розглянути його склад із виділенням двох груп складових – організаційних та діяльнісних. Організаційні складові контролю визначають його організацію на підприємстві, а діяльнісні складові мають відношення до безпосереднього проведення контрольних процедур на підприємстві. До складу організаційних складових контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства пропонується віднести такі: стиль і основні принципи управління контролюючим суб’єктом; організаційна структура контролюючого суб’єкта; розподіл відповідальності та повноважень у складі контролюючого суб’єкта; здійснювана кадрова політика та практика у складі контролюючого суб’єкта; порядок підготовки фінансової звітності для зовнішніх та внутрішніх користувачів з боку контролюючого суб’єкта; порядок здійснення управлінського обліку; при цьому під контролюючим суб’єктом пропонується розуміти спеціалізований підрозділ в системі управління підприємством, який займається контролем діяльності підприємства. Такий підрозділ має бути відокремленим від інших підрозділів й відповідно до одного з головних в контролі принципу поділу діяльності та контролю має займатися виключно контролем, не виконуючи інші завдання щодо діяльності підприємства. Для забезпечення дієвості контролю контролюючий суб’єкт має бути підпорядкований вищому керівництву підприємства або навіть його власникам. При цьому такий контролюючий суб’єкт може мати різну назву, наприклад, “служба внутрішнього контролю”, “відділ внутрішнього аудиту”, “департамент внутрішнього контролю” тощо. Склад контролюючого суб’єкта може бути різним, так само залежно від особливостей діяльності підприємства можуть значно варіювати кадровий склад контролюючого суб’єкта, його конкретні повноваження, об’єкти контролю, використовувані методи та здійснювані процедури тощо, але при цьому головна мета контролюючого суб’єкта та його роль як суб’єкту контролю в контексті системи економічної безпеки залишаються незмінними. На підприємстві можуть існувати декілька контролюючих суб’єктів, що збільшує витрати підприємства на проведення контролю, але у тому числі шляхом взаємного контролю забезпечує надійність такого контролю. Наприклад, у холдингових структурах часто існують суб’єкти контролю як на рівні окремого підприємства, так і на рівні холдингу в цілому; більш того, діяльність суб’єкту контролю на рівні підприємства є предметом контролю з боку суб’єкту контролю холдингу в цілому, а суб’єкт контролю на рівні холдингу є підзвітним навіть не вищому керівництву холдингу, а його власникам. Таким чином, паралельно вертикальним функціональним зв’язкам у структурі холдингу створюється вертикаль контролю, успішна та дієва діяльність якої є виключно важливою для сталого беззбиткового функціонування холдингу та забезпечення його економічної безпеки.

До складу діяльнісних складових контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства пропонується віднести такі: об’єкти контролю – конкретні показники, бюджети підрозділів, активи, результати діяльності, які є об’єктом уваги з боку контролюючого суб’єкту; предмети контролю – чітко визначені показники, які підлягають перевірці шляхом порівняння із певним еталоном (наприклад, фонд оплати праці та його дотримання, наявність визначених в обліку матеріальних активів, збігання фактичних витрат підприємства із плановими тощо); суб’єкти контролю – посадові особи, підрозділи, окремі служби підпри-

емства, які мають право та повноваження здійснювати контроль на підприємстві; методи контролю – конкретні процедури (інвентаризація, порівняння, зустрічна перевірка), які дозволяють здійснювати перевірку предметів контролю.

Конкретні дії щодо контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства, уточнюються у заходах контролю. Заходи контролю – це політики та процедури, які допомагають забезпечити виконання директив управлінського персоналу [8]. Заходи контролю в системі економічної безпеки підприємства – складові частини системи контролю, встановлені керівництвом підприємства на окремих напрямках і ділянках господарської діяльності для забезпечення ефективного та надійного управління нею. Заходи контролю включають політику та процедури контролю, у додавання до середовища контролю, які встановлюються для досягнення конкретних цілей суб'єкта. Зокрема, вони включають процедури, призначені для запобігання або виявлення та виправлення помилок. Останнє, можливо, є особливим центром уваги систем контролю високого рівня на невеликих суб'єктах або суб'єктах, керівниками яких є власники. Мета у такому разі полягає у тому, щоб забезпечити, наскільки це можливо дотримання внутрішньої політики, захист активів, запобігання та виявлення шахрайства й помилок, точність і завершеність бухгалтерських записів, а також своєчасну підготовку достовірної фінансової звітності.

Відповідно до стандарту контролю, який прийнятий на підприємстві, до затверджених процедур контролю можуть відноситися такі: підзвітність одних працівників іншим; внутрішні перевірки та перевірка даних з питань фінансово-господарської діяльності; порівняння результатів підрахунку грошових коштів, цінних паперів і товарно-матеріальних запасів з бухгалтерськими записами (інвентаризація); порівняння даних, отриманих із внутрішніх джерел, з даними зовнішніх джерел інформації; контроль аналітичних рахунків і оборотних відомостей і арифметичної точності записів; здійснення контролю над прикладними програмами та комп'ютерними інформаційними системами, у т.ч. за допомогою встановлення контролю над змінами комп'ютерних програм і за доступом до файлів даних, за правом при введенні та виведенні інформації із системи; обмеження доступу до активів і файлам; порівняння та аналіз фінансових результатів із плановими показниками.

Заходи контролю підлягають періодичному моніторингу, призначення якого є оцінка ефективності діяльності контролюючого суб'єкта. Такий моніторинг охоплює вчасну оцінку структури і функціонування заходів контролю та вживання необхідних виправних заходів, модифікованих відповідно до змін в умовах [8].

**Висновки.** Визнання контролю елементом системи економічної безпеки підприємства, окреслення принципів такого контролю та його складників, уточнення його процедур є тільки фундаментом побудови підсистеми контролю у складі системи економічної безпеки підприємства. Значна кількість питань з цього приводу – суто природа контролю у системі економічної безпеки підприємства, конкретні предмети та методи контролю у контексті забезпечення економічної безпеки підприємства, питання інтеграції контролю у систему економічної безпеки підприємства залишаються невирішеними й потребують свого подальшого розкриття.

### Література

1. Борисенко М. В. Організація і методика внутрішнього контролю на підприємствах : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / М. В. Борисенко. – К., 2008. – 21 с.
2. Энтони Р. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис. – М. : Финансы и статистика, 1993. – 560 с.
3. Калюга Є. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління : монографія / Є. В. Калюга. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.
4. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія / О. М. Ляшенко. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
5. Мюллер Г. Учёт: международная перспектива / Г. Мюллер ; пер. с англ. – 2-е изд., стереотип. / Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Мисик. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 136 с.
6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг / пер. з англ. О. Л. Ольховікова, О. В. Селезньов, Т. Ц. Шарашидзе. – Ч. 1. – К. : Фенікс, 2013. – С. 1026.
7. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний [та ін.] ; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Ельтон-2, 2010. – 282 с.
8. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. Т. 2 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов [та ін.] ; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : ТОВ “Віртуальна реальність”, 2012. – 318 с.

### References

1. Borysenko M. V. Orhanizatsiya i metodyka vnutrishnoho kontrolyu na pidpryyemstvakh : avtoref. dys... kand. ekon. nauk : 08.00.09 “Bukhhalters'kyu oblik, analiz ta audyt” / M. V. Borysenko. – K., 2008. – 21 s.
2. Antony R. Uchet: sytuatsyy u prymery / R. Antony, Dzh. Rys. – M. : Fynansy y statystyka, 1993. – 560 s.
3. Kalyuha Ye. V. Finansovo-hospodars'kyu kontrol' u systemi upravlinnya : monohrafiya / Ye. V. Kalyuha. – K. : El'ha, Nika-Tsentr, 2002. – 360 s.

4. Lyashenko O. M. Kontseptualizatsiya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva : monohrafiya / O. M. Lyashenko. – Luhans'k : vyd-vo SNU im. V. Dalya, 2011. – 400 s.
5. Myuller H. Uchët: mezhdunarodnaya perspektyva / H. Myuller ; per. s anhl. – 2-e yzd., stereotyp. / H. Myuller, Kh. Hernon, H. Mysyk. – M. : Fynansy y statystyka, 1996. – 136 s.
6. Mizhnarodni standarty kontrolyu yakosti, audytu, ohlyadu, inshoho nadannya vpevenosti ta suputnikh posluh / per. z anhl. O. L. Ol'khovikova, O. V. Selez'n'ov, T. Ts. Sharashydze. – Ch. 1. – K. : Feniks, 2013. – S. 1026.
7. Systema ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo : monohrafiya : v 3 t. T. 1 / O. M. Lyashenko, Yu. S. Pohorelov, V. L. Bezbozhnyy [ta in.] ; za zah. red. H. V. Kozachenko. – Luhans'k : El'ton-2, 2010. – 282 s.
8. Systema ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo : monohrafiya : v 3 t. T. 2 / O. M. Lyashenko, Yu. S. Pohorelov [ta in.] ; za zah. red. H. V. Kozachenko. – Luhans'k : TOV “Virtual'na real'nist'”, 2012. – 318 s.

Надіслана/Written: 20.05.2014 р.

Надійшла/Received: 24.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Г. В. Козаченко